

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ και ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ ΠΜΑ:

Έννοια, πρότυπα, συντελεστές, πρακτικές

Λαυρέντιος Γ. Δελλασιούδας

Ομότιμος Καθηγητής Ε.Κ.Π.Α.

Ομιλία στην ημερίδα τού ΚΕΑ η «ΧΑΡΑ»

Γέρακας

1. Οι έννοιες τής ζωής και τής Π.Ζ. των Π.Μ.Α. (Δ',29)

Η έννοια τής ζωής, ως γενικής κατάστασης των έμβιων όντων, περιγράφεται ως η εκδήλωση τής αναπτυξιακής πορείας των σωματικών και πνευματικών χαρακτηριστικών, τής αναπαραγωγικής διαδικασίας και τής διαρκούς προσαρμογής στα ερεθίσματα τού εκάστοτε περιβάλλοντος (εσωτερικού και εξωτερικού). Ταυτόχρονα, η τελευταία αυτή εκδήλωση, δηλαδή η διαδικασία προσαρμογής η οποία τελεί σε συνάρτηση με τη νοητική ανάπτυξη τού έμβιου όντος, καταλήγει είτε στην αυτονομία του είτε στην εξάρτηση είτε στην περιθωριοποίησή του. Αν, λοιπόν, η προσαρμογή και η αυτονομία ενός προσώπου θεωρηθούν ως απαραίτητες προϋποθέσεις για την ύπαρξη τής ζωής, θα πρέπει, παράλληλα, οι προϋποθέσεις αυτές να θεωρηθούν και ως κρίσιμα στοιχεία προσδιορισμού τόσο τής διάρκειας όσο και, κυρίως, τής ποιότητάς της. Για την έννοια τής ποιότητας γίνεται δεκτό ότι αποτελεί ένα ειδοποιό στοιχείο που καταξιώνει ή απαξιώνει τα χαρακτηριστικά ή το περιεχόμενο ενός όρου (προσώπου, αντικειμένου, καταστάσεως, αξίας κ.λπ.), όταν ο όρος αυτός συγκρίνεται με έναν άλλον αντίστοιχο ή μη αντίστοιχο όρο είτε συγχρονικά είτε με προηγούμενη ή προσδοκώμενη ανάλογη ή ιδεατή κατάστασή του. Κατά συνέπεια, στον ορισμό τής ποιότητας εμπεριέχεται ένας υψηλός βαθμός υποκειμενικότητας και ενδεχομένως αυθαιρεσίας. Συνήθως, θεωρούμε ως Π.Ζ. τα θετικά ή αρνητικά χαρακτηριστικά, τα οποία προσδιορίζουν τον τρόπο διαβίωσης ενός ανθρώπου σε σύγκριση με τα θεωρούμενα ως πρότυπα χαρακτηριστικά τού τρόπου διαβίωσης ενός άλλου προσώπου ή άλλων προσώπων.

Στο πλαίσιο τής συγκριτικής αυτής θεώρησης Αποτελεί γενική αντίληψη σήμερα ότι οι διακηρύξεις περί δικαιωμάτων, ισότητας, κοινωνικού κράτους -και άλλων ανάλογων αντιλήψεων ή θεωριών- ισχύουν, αδιακρίτως, για όλους τους ανθρώπους, χωρίς πλέον να αγνοούνται και οι Ειδικές ή Ευπαθείς Κοινωνικές Ομάδες, δηλαδή και οι άνθρωποι που αντιμετωπίζουν σωματικά, νοητικά, ψυχολογικά και κοινωνικά προβλήματα. Με αυτή τη συλλογιστική, και η βελτίωση τής Π.Ζ. αποτελεί δικαίωμα όλων, δηλαδή και των Ατόμων με Αναπηρία ή –όπως έχει προταθεί από τον ομιλούντα– Προσώπων με Αναπηρία (Π.Μ.Α.) [Π, 1-3]. Όμως, η επιδίωξη μιας τέτοιας προσέγγισης γι' αυτή τη μεγάλη ομάδα ανθρώπων των Π.Μ.Α. εξαρτάται: Πρώτον: από τη δημιουργία των κατάλληλων όρων και συνθηκών και, δεύτερον: από τη δυνατότητα εξελικτικής μετάβασης σε ανώτερο επίπεδο

(λειτουργικό, γνωστικό, κοινωνικό, εργασιακό, οικονομικό ή άλλο) από αυτό στο οποίο βρίσκεται κάθε φορά ένα Π.Μ.Α.

Με αφετηρία τις σκέψεις αυτές για τον τρόπο βελτίωσης τής Π.Ζ. και έχοντας υπόψη και την Ευρωπαϊκή πολιτική Ένταξης -χωρίς να παραθεωρούμε και το σημαντικό ρόλο τού γονεϊκού αλλά και του συνδικαλιστικού κινήματος των Α.Μ.Α.-, αφενός, και συγκρίνοντας το χθες με το σήμερα, αφετέρου :

1. Βλέπουμε, ξεκινώντας από το παρελθόν, μια εξελικτική αλλαγή τής κοινωνικής στάσης, δεδομένου ότι από τον ιδρυματισμό και την κανονικοποίηση περάσαμε στον αποϊδρυματισμό και την κοινωνικοποίηση, από το ειδικό σχολείο και την ειδική τάξη στη σχολική ένταξη, από την «απασχολησιοθεραπεία» στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση, από τις διάφορες μορφές προστατευόμενης απασχόλησης στις εναλλακτικές και κανονικές μορφές εργασίας, από την εξάρτηση κάθε μορφής στην προοδευτική απεξάρτηση και «αυτοτέλεια» και από την περιθωριοποίηση στην πορεία προς την οικονομική και κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση. και από την κοινωνικοποίηση στην ευαισθητοποίηση. 2. Αναζητούμε συνεχώς νέους κατηγορικούς ή επιθετικούς προσδιορισμούς των Π.Μ.Α. ή τροποποιούμε τους ήδη υπάρχοντες

3. Ρυθμίζουμε ποικίλα θέματα οργάνωσης και διοίκησης τής εκπαίδευσης (γενικής και ειδικής) και

4. Αναφερόμαστε, πλέον, και στην ανεργία προσώπων διαφόρων κατηγοριών, όπως, π.χ., τα ΠΝΥ.

5. Διαπιστώνουμε ότι, εδώ και πολλά χρόνια, έχει αρχίσει ο προβληματισμός και η έρευνα για τις συνιστώσες και τις προεκτάσεις τής Π.Ζ. των Π.Μ.Α.

6. Βλέπουμε ότι έχουμε φθάσει στο σημείο εκείνο στο οποίο αρχίζει –για διαφόρους λόγους– να γίνεται κοινή, πλέον, συνείδηση η αποδοχή τής διαφορετικότητας και τής διαφοράς.

7. Δεν αφηνιδιαζόμαστε ακούγοντας για διάφορες δραστηριότητες των ΠΜΑ, μεταξύ των οποίων και ο αθλητισμός και, γενικά, όλοι μιλάμε, πλέον, για ένταξη και ενσωμάτωση (σχολική, επαγγελματική, οικονομική, κοινωνική),

Όμως, αν εξετάσουμε την καθημερινή πρακτική, διαπιστώνουμε ότι αναφερόμενοι στην ένταξη και ενσωμάτωση (σχολική, επαγγελματική, οικονομική, κοινωνική), εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε γενικόλογες προσεγγίσεις με υποκειμενικές αντιλήψεις, μένοντας τελικά στη χωροταξική ένταξη και παραθεωρώντας τη λειτουργική ένταξη και ενσωμάτωση με Π.Ζ. Αυτό βέβαια οφείλεται σε πολλούς λόγους διότι οι συνιστώσες, οι προεκτάσεις και οι ορθές πρακτικές τής ΠΖ των ΠΜΑ, γενικά, και των ΠΝΥ ειδικότερα είναι τόσες πολλές, ώστε ακόμη και αν ήθελα να καταθέσω επιγραμματικά τους σχετικούς τίτλους και μόνο, δεν θα εξαρκούσε ούτε το 10λεπτο που έχω στη διάθεση μου, και βέβαια ούτε λόγος για προγράμματα κοινωνικοποίησης. Όμως, δεν μπορώ να μην επισημάνω ότι η σημερινή εκδήλωση, τελούσα υπό

την αιγίδα του Δήμου Γέρακα αποτελεί μια παράμετρο - προϋπόθεση μελέτη και σχεδιασμού προγραμμάτων κοινωνικοποίησης. Επίσης δεν μπορώ να μην αναφερθώ στα χαρακτηριστικά της ένταξης και ενσωμάτωσης, για να ξέρουμε και τι είναι αυτό που πρέπει να επιδιώκουμε, με την προϋπόθεση βέβαια ότι ο τελικός στόχος, σε κάθε σχετική φάση και στάδιο, θα είναι το ζήτημα της βελτίωσης της Π.Ζ. τους,

Όμως, η προοπτική αυτή δημιουργεί τα εξής νέα ζητήματα:

Πρώτον: την ανάγκη προσδιορισμού των χαρακτηριστικών της Π.Ζ. των Π.Μ.Α. σε συνάρτηση με τα ειδικά προβλήματα ή τις αναπηρίες. *Δεύτερον:* την ανάγκη διερεύνησης των διαφορών απόψεων για τους παράγοντες που τη συνθέτουν και τη ρυθμίζουν, σύμφωνα με τις υποκειμενικές και τις αντικειμενικές αντιλήψεις που επικρατούν σε κάθε εποχή, και, *τρίτον:* την ανάγκη διατύπωσης προτάσεων γενικού προσανατολισμού αλλά και συγκεκριμένων ενεργειών δράσης για την αξιολόγηση, βελτίωση ή και διατήρηση της ποιότητας, έχοντας ως βασική αρχή ότι για να καλυφθεί ή να περιοριστεί η διαφορά ή το έλλειμμα ποιότητας -μεταξύ αυτής την οποία ζει το Π.Μ.Α. και αυτής την οποία επιθυμεί και επιδιώκει ή του προτείνουν- θα πρέπει να επιστρατεύονται και να ενεργοποιούνται τόσο οι κατάλληλοι παράγοντες όσο και τα απαραίτητα μέσα, ώστε να υπάρχει θετική απάντηση στο ερώτημα: είναι δυνατόν «να ζεις καλά...με αναπηρία»;

Η έννοια του ερωτήματος αυτού ερμηνεύτηκε, εξελικτικά, με διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες εξυπηρετούσαν διαφορετική φιλοσοφία, υπαγορεύοντας αντίστοιχες πρακτικές. Αναφέρω, ενδεικτικά, ορισμένες τέτοιες θέσεις όπως: η συμμετοχή του Π.Μ.Α. και της οικογένειάς του στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, καθώς και στη μελέτη των αντιδράσεών τους σχετικά με την οργάνωση των υπηρεσιών, η ομαλοποίηση (normalization) -ή κανονικοποίηση (όπως προτείνεται από τον ομιλούντα), η οποία θεωρήθηκε ότι αναφέρεται στην κανονικοποίηση των ίδιων των Π.Μ.Α., και κυρίως των προσώπων με νοητική υστέρηση, και όχι των συνθηκών ζωής τους, όπως θα έπρεπε, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση γονέων και φορέων σχετικά με την **αξιοποίηση των Κοινωνικών Ρόλων** [2] και τα **Προγράμματα Εξατομικευμένων Υπηρεσιών**, η αξιολόγηση των παρεχόμενων υπηρεσιών, η σχολική, επαγγελματική, οικονομική και κοινωνική ένταξη κ.ά.

Όμως, εάν παρατηρήσουμε τη γενικότερη εξέλιξη της κοινωνίας, θα διαπιστώσουμε ότι η συζήτηση για την «καλή ζωή» και την «ποιότητα ζωής» έχει αποκτήσει νέο περιεχόμενο, το οποίο μάλιστα αφορά πλέον σε όλους τους ανθρώπους. Π.χ., η μοίρα, η ελπίδα και η πίστη στο έλεος του Θεού δίνουν τη θέση τους στην ατομική ευθύνη, ενώ η προσδοκία της «λύτρωσης» μέσω της τεχνολογίας αρχίζει πλέον να δίνει τη θέση της στον φόβο για τις βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της πολυδύναμης τεχνολογίας. Παράλληλα, γεννώνται και μιας άλλης μορφής κίνδυνοι, οι οποίοι ξεκινούν από τον καταχρηστικό χαρακτήρα των ενεργειών ενός ανθρώπου,

όταν αυτός θέλει να προσδιορίσει την έννοια τής καλής ζωής ενός άλλου ανθρώπου.

Στην ακραία μάλιστα περίπτωση, δηλαδή όταν κάποιος αποφασίζει τι είναι Π.Ζ. για τον άλλο, προκύπτει ένα άλλο ζήτημα, αυτό τής κηδεμονίας.

Επίσης, ένας άλλος προφανής κίνδυνος θα προκύψει, εάν οι έννοιες τής ισότητας, τής κοινωνικής αλληλεγγύης και τής δικαιοσύνης εξαφανιστούν τελείως, με την ερμηνευτική επιχειρηματολογία ότι ο καθένας είναι ατομικά υπεύθυνος για τις καταστάσεις τής ζωής του, οι οποίες συνιστούν και την ποιότητά της. Ενώπιον λοιπόν τού τελευταίου αυτού κινδύνου, δηλαδή τής σύνδεσης τής ιδέας τής Π.Ζ. αποκλειστικώς με τις τρέχουσες έννοιες τής ατομικής ευθύνης και εξατομίκευσης, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι δεν θα πρέπει και δεν μπορούμε να καταργήσουμε ούτε την έννοια τής ισότητας ούτε την έννοια τής αλληλεγγύης. Με τη μόνη διαφορά ότι, σ' αυτή την περίπτωση, η έννοια τής εξατομίκευσης θα πρέπει, πλέον, να ερμηνευθεί ως η ελευθερία, την οποία κατακτά ο άνθρωπος ώστε να μορφοποιεί την καθημερινή του ζωή, τόσο σε ατομικό όσο και σε διατομικό-συλλογικό επίπεδο, σύμφωνα με τις δικές του επιθυμίες και ερμηνείες τής «καλής ζωής», στο πλαίσιο πάντοτε τής ατομικής και τής κοινωνικής πραγματικότητας.

2. Συνιστώσες και οι προεκτάσεις τής Π.Ζ. των Π.Μ.Α. (11/5/2007)

(α) *Ένταξη ενσωμάτωση*

(β) *ΣΕΠ και Αξιολόγηση*

Επιγραμματικά αναφέρω ότι η διαδικασία Σχολικού και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (Σ.Ε.Π.) και επαγγελματικής ένταξης των Προσώπων με Αναπηρία (Π.Μ.Α) θα πρέπει να εφαρμόζεται εξελικτικά και με δυναμικό τρόπο, ως πολυπαραγοντικό ζήτημα και όχι υπό μορφή μεμονωμένων προβλημάτων. Διότι, στη δεύτερη περίπτωση, η εικόνα που σχηματίζεται είναι αποσπασματική. Κατά συνέπεια, η οποιαδήποτε συμβουλευτική παρέμβαση – όπου απαιτείται και είναι δυνατή– δεν μπορεί να παίζει αποφασιστικό ρόλο, εάν έχει μονόπλευρο και στιγμιαίο χαρακτήρα.

(γ) *Μάθηση, εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση μέσω τής επαγγελματικής απασχόλησης (Α', σ. 416-446)*

Το κατάστημα λογισμικών («MAG@LOGIE» = Magasin de Logiciels) αποτελεί μια επιχείρηση με προστιθέμενη κοινωνική αξία, την οποία χρησιμοποιεί ο δημιουργός της για να εφαρμόσει νέες τάσεις στην αγωγή, μάθηση και εκπαίδευση μέσω τής επαγγελματικής απασχόλησης. Η έννοια του καταστήματος λογισμικών (Mag@logie), όπως ο εισηγητής του J.L. Schmalz την περιγράφει, θα μπορούσε να αποδοθεί συνοπτικά με τρεις παράλληλους άξονες: τής διδακτικής, τής τεχνολογίας και τής οικονομίας .

α) *Διδακτική*

Παράλληλα, όμως, θεωρεί ότι καθένας παραδέχεται σιγά-σιγά ότι τα μαθήματα δεν είναι παρά μια μορφή πρόσβασης στη γνώση. Με τη δραστηριότητα που ανέπτυξε στο «κατάστημα λογισμικών», καταβλήθηκε

προσπάθεια ένταξης των προσώπων που πραγματοποιούν πρακτική άσκηση σε λειτουργικές μαθησιακές καταστάσεις, ώστε να ενθαρρυνθούν οι ανταλλαγές εμπειριών και να αναδειχθούν οι ικανότητές τους και όχι οι ελλείψεις τους. Ο «ανταγωνισμός» των διδακτικών προσεγγίσεων ανάμεσα στα σχολεία υποχρεωτικής φοίτησης και τις επαγγελματικές σχολές δεν βοηθά στη δημιουργία ενός επαγγελματικού σχεδίου. Αν προστεθεί σε αυτό η χρόνια έλλειψη δομών προσαρμοσμένων σε αυτές τις ειδικές καταστάσεις, έχουμε τη συνταγή μιας όλο και περισσότερο εμφανούς κρίσης για τους εφήβους που μεγαλώνουν δύσκολα.

β) Τεχνολογία

Το κατάστημα λογισμικών, αξιοποιώντας τα σύγχρονα βοηθήματα κατάρτισης, επιχειρεί να δημιουργήσει έναν χώρο ισορροπίας ανάμεσα στο πραγματικό και το εικονικό, με στόχο την είσοδο των μαθητευομένων στην επαγγελματική ζωή και τη διευκόλυνση των μελλοντικών τους προσανατολισμών.

γ) Οικονομία

Ο τρίτος άξονας της ιδέας του καταστήματος λογισμικών άπτεται της οικονομίας. Έχοντας υπόψη ότι εδώ και αρκετά χρόνια τα οικονομικά μέσα περιορίζονται ακόμη και όταν παραμένουν σταθερά αριθμητικά, είναι αναγκαίο να επιδειχθεί η απαραίτητη δημιουργικότητα, για να συνεχιστεί η παροχή στους μαθητές ποιοτικών υπηρεσιών. Γνωρίζοντας ότι οι διατιθέμενοι οικονομικοί πόροι θα μειωθούν, θα πρέπει να προσφέρουμε νέους τύπους προσαρμοσμένους στις ανάγκες της εποχής. Η αυτοχρηματοδότηση, κατά ένα μέρος, καθίσταται απαραίτητη.

Η απόκτηση των γνώσεων ευνοείται από μια πολυπαραγοντική προσέγγιση. Η προτεινόμενη μαθησιακή πορεία τοποθετεί, πριν απ' όλα, τους μαθητευόμενους της μέσα σε ένα πραγματικό κοινωνικό πλαίσιο. Έτσι, επωφελούνται από ένα εμπόριο που τους επιτρέπει να δοκιμάσουν μια ευρεία κλίμακα δεξιοτήτων.

Π.χ., όταν ανακαλύπτουν καινούργια λογισμικά, αφομοιώνουν σχολικές έννοιες, τις οποίες ήδη χρησιμοποιούν, αλλά ελάχιστα έχουν κατανοήσει. Χάρης σε αυτές τις δραστηριότητες ανακάλυψης της γνώσης, τολμούν να επανέλθουν σε σχολικά επίπεδα κατώτερα της ηλικίας τους, χωρίς να τους δημιουργείται κάποιο σύμπλεγμα. Γνωρίζουν επακριβώς ότι θα μπορούν να καλυφθούν πίσω από την αναγκαιότητα να προσφέρουν υπηρεσίες ποιότητας. Το αντικείμενο του καταστήματος λογισμικών τοποθετείται, λοιπόν, στο επίπεδο της κατάρτισης του προσώπου και θα πρέπει, ως εκ τούτου, να επιτρέπει να ξαναδοθεί μια συμβολική δύναμη στη γνώση.

Πλαισιωμένοι από ειδικούς, αυτοί οι νέοι αναπτύσσουν με φυσιολογικούς ρυθμούς τις κοινωνικές τους δεξιότητες.

Μαθαίνουν επίσης να χρησιμοποιούν τη σχολική τους γνώση και αποκτούν τις γνώσεις εκείνες που είναι ικανές να τους ανοίξουν τον δρόμο προς ένα αναγνωρισμένο επάγγελμα.

Αυτή η δυνατότητα μέσω της εμπορικής δραστηριότητας έχει χαρακτήρα ημιπροστατευόμενης εργασίας και επιλέχθηκε για τις παιδαγωγικές και εκπαιδευτικές δυνατότητες που προσφέρει και ειδικότερα για :

- τη συμπλήρωση των σχολικών γνώσεων που προσφέρονται παραδοσιακά,
- τον ευρύ εξοπλισμό που προσφέρουν οι τομείς των πολυμέσων (multimedia),
- τα ευέλικτα και εξελιγμένα βοηθήματα μάθησης που προσφέρει,
- την ποικιλία των υπηρεσιών, οι οποίες θα παρέχονται στους πελάτες τού καταστήματος.

Η ιδέα λοιπόν του καταστήματος συνίσταται στην ένταξη των λειτουργικών μαθήσεων σε έναν τομέα που βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη, πολλά υποσχόμενο και πολύ ελκυστικό για τους νέους, δηλαδή στον τομέα τού παιδαγωγικού software.

Η απουσία γεφυρών ανάμεσα στο σχολείο και την επαγγελματική ζωή γίνεται έντονα αισθητή στις υπάρχουσες δομές κατάρτισης. Το κατάστημα λογισμικών έρχεται να γεμίσει το κενό αυτό, προσφέροντας ένα ενδιαμέσο χώρο, που βρίσκεται ανάμεσα στις απαιτήσεις σχολικού τύπου και εκείνες του επαγγελματικού τύπου.

Αναφερόμενοι δε στην έμπνευση και την προοπτική τής ιδέας, λέει ότι αυτή η ιδέα εστιάζεται περισσότερο στην αξία τού ανθρώπινου όντος παρά στο ίδιο το οικονομικό σύστημα.

4. Επίλογος - Συμπεράσματα

Κλείνοντας, και αφού ευχαριστήσω για μία ακόμη φορά για την τιμητική πρόσκληση που μου απηύθυνε το Κέντρο ειδικών Ατόμων η «ΧΑΡΑ», δια τής επιστημονικής υπευθύνου τού Προγράμματος κ. Καρκαλέτση, θέλω αφενός μεν να συγχαρώ αφενός μεν την Τοπική Αυτοδιοίκηση (ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ τα ΜΜΕ) και όλους όσοι συνέβαλαν, με οποιοδήποτε τρόπο και σε οποιαδήποτε βαθμό, στην πραγματοποίηση του προγράμματος και τής διημερίδας αυτής, και αφετέρου να επαναλάβω ορισμένα από τα μηνύματα με τα οποία εδώ και τριάντα περίπου χρόνια αρχίζω και τελειώνω τις παραδόσεις των μαθημάτων μου στους φοιτητές.

α) Όχι πλέον αλυσιτελή κηρύγματα περί ισότητας, αλλά περί συμπληρωματικότητας των ενεργειών για κάλυψη τού ελλείμματος, η οποία συμβάλλει στον σταδιακό-προοδευτικό περιορισμό τής διάκρισης και τής διαφοράς.

β) Ένταξη χωρίς ποιότητα ζωής σημαίνει επίταση τής διάκρισης.

γ) Είναι φανερό ότι ναι μεν η Π.Ζ. αποτελείται από κοινούς παράγοντες και σχέσεις, όμως ο ορισμός τού τι συνιστά την Π.Ζ. για τα πρόσωπα και τις ομάδες των ανθρώπων με ή χωρίς αναπηρία είναι πολυσύνθετος.

Επομένως, κατά την εξέταση θεμάτων που αφορούν στην Π.Ζ. θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ακόλουθοι παράγοντες:

i) Δεν υπάρχει μόνο ένας ορισμός για την Π.Ζ.,

ii) Κατά τον προσδιορισμό τής έννοιας τής Π.Ζ. υπάρχει πιθανότητα απόκλισης ακόμη και για τους ερευνητές.

iii) Η Π.Ζ. των προσώπων σχετίζεται με ό,τι υπάρχει γύρω απ' αυτά.

iv) Οι παράγοντες τής Π.Ζ. είναι πρόσκαιροι ή ευμετάβλητοι και επηρεάζονται από συναφή γεγονότα και καταστάσεις.

v) Μια ανάλυση των παραγόντων τής Π.Ζ. για πρόσωπα ή ομάδες προσώπων είναι μια στιγμιαία φωτογραφία, σε συγκεκριμένο χρόνο και με συγκεκριμένο περιεχόμενο.

δ) Η ποιότητα ζωής αποτελεί παράγοντα μετάβασης από την κανονικοποίηση στην ευαισθητοποίηση.

ε) Το σχολείο (γενική και επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση) πρέπει να αποτελεί προτύπωση τής πραγματικής ή τής ιδεατής κοινωνίας και σ' αυτή την κοινωνία δεν λειτουργούν ούτε οραματιζόμαστε να λειτουργήσουν πολυκατοικίες, γειτονιές, χωριά και πόλεις για πρόσωπα με προβλήματα ακοής, όρασης, κινητικότητας, νόησης, αλλά για όλους.

ς) Κάθε ενέργεια για βελτίωση τής Π.Ζ. ενός Π.Μ.Α. δεν περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο σ' αυτό αλλά έχει πολλαπλασιαστικά οφέλη, διότι κάθε σχετικό μέτρο που λαμβάνεται καλύπτει, άμεσα ή έμμεσα, τη συνολική λειτουργία τής κοινωνίας των ανθρώπων, ξεκινώντας από το άμεσο περιβάλλον του και φθάνοντας στο σύνολο των ανθρώπων. Διότι, οι αλληλεπιδράσεις –μεταξύ τής ατομικής μοναδικότητας, τής ανθρώπινης καθολικότητας και τής πολιτισμικής διαφορετικότητας– επηρεάζουν κάθε πρόσωπο και ομάδα προσώπων, καθόσον μάλιστα, όλοι ανεξαιρέτως, σε διαφορετικές στιγμές επιλέγουν και θέτουν διαφορετικές προτεραιότητες για τους παράγοντες τής Π.Ζ.

ζ) Το σήμερα είναι καλύτερο από το χθες και το αύριο προοιωνίζεται καλύτερο από το σήμερα, με τον βραδύ πάντοτε ρυθμό τής οποιαδήποτε αλλαγής την οποία ζει, χωρίς να την αντιλαμβάνεται, η εκάστοτε επόμενη γενιά.

η) Μία συγχρονική, αλλά κυρίως διαχρονική έρευνα, που είναι και η πιο δύσκολη από όλες τις απόψεις, δεν θα μπορούσε να εξετάσει στο σπίτι, στο νηπιοβρεφοκομικό σταθμό, στο σχολείο, στον χώρο αναψυχής κ.α. τα υποκειμενικά προβλήματα, τους περιβαλλοντικούς όρους και τα χρησιμοποιούμενα μέσα, τα οποία δημιουργούν, επιβαρύνουν ή επιδεινώνουν τα σχετικά προβλήματα; Βέβαια, αντιλαμβάνομαι ότι μια τέτοια προσπάθεια

χρειάζεται αλλαγή πολιτικής σε ότι αφορά τη χρηματοδότηση της έρευνας (βασικής και εφαρμοσμένης).

θ) Η εκπόνηση διπλωματικών εργασιών, στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών σπουδών, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιείται επί τού πεδίου με τη συνεργασία ιατρού και εκπαιδευτικού για την αντιμετώπιση μαθησιακών προβλημάτων είτε με τη μελέτη περίπτωσης, είτε με την παρακολούθηση ομάδας ή τάξης και εφαρμογών της υποστηρικτικής τεχνολογίας ή άλλων μεθόδων σε θέματα ειδικής αγωγής;

Κυρίες και κύριοι, όταν για πρώτη φορά άκουσα τον τίτλο αυτής της θεματικής ενότητας του Συνεδρίου ομολογώ ότι με ενθουσίασε, γιατί θεώρησα ότι η ενότητα αυτή παρέχει μια εξαιρετική ευκαιρία για να δούμε –σε συνεργασία με τους ειδικούς εισηγητές και τους λοιπούς συνέδρους– και δύο βασικές παραμέτρους του αθλητισμού. Οι παράμετροι αυτές συνδέονται άμεσα με την Παιδαγωγική ή ακριβέστερα με την Ανθρωπαγωγική και με τη θεωρητική θεμελίωση της Ειδικής Αγωγής, την οποία και υπηρετώ, και είναι οι εξής: α) η προσέγγιση και η κατανόηση μέσα από τους Παραολυμπιακούς Αγώνες της φιλοσοφίας που πρέπει να διέπει σήμερα τη λεγόμενη "Ειδική Αγωγή" και τους στόχους της, καθόσον μάλιστα οι Παραολυμπιακοί και ο αθλητισμός συνολικά αποτελούν ανθρώπινες δραστηριότητες που αξιοποιούν στον μέγιστο δυνατό βαθμό διεπιστημονικά και πολυεπιστημονικά ερευνητικά συμπεράσματα, επιδιώκοντας την προαγωγή παιδαγωγικών αξιών και κυρίως την ενίσχυση του χαρακτήρα των νέων, και β) η προσέγγιση των ποικίλων παραδειγμάτων που προβάλλει ο αθλητισμός των Προσώπων με Αναπηρία, και στη συγκεκριμένη περίπτωση οι Παραολυμπιακοί Αγώνες, με μια μη γενικευτική και μη κοινή θεώρηση των Παραολυμπιακών, έχοντας ως στόχο την αποστολή ενός νέου μηνύματος, που θα προκύψει απ' αυτά στα οποία θα αναφερθούν οι πρωταγωνιστές και οι συντελεστές τους.

Ενδεικτικός Κατάλογος Γενικών Αρχών

Προϋποθέσεις εφαρμογής θετικών μέτρων / ορθών πρακτικών για την καταπολέμηση των διακρίσεων στον τομέα τής απασχόλησης

1. Σχεδιάζοντας και ενεργώντας υπέρ των ΠΜΑ, γενικά, καλύπτεται το 100% των ανθρώπων. Αντίστροφα μένει έξω όχι μόνο το 10%, αλλά ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό (έγκυος, παιδιά κ. ά.).

2. Η οικογένεια και το σχολείο προτύπωση τής κοινωνίας. Επομένως θα πρέπει να έχουν προ οφθαλμών ότι η κοινωνία δεν έχει πολυκατοικίες, γειτονιές χωριά, πόλεις, νομούς, μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις ΠΜΑ.

Βέβαια αυτό επιχειρήθηκε αλλά είτε ή σχετική προσπάθεια εγκαταλείφθηκε (χωριό Ολλανδία) είτε περιορίζεται (προστατευόμενη εργασία), είτε επιχειρείται με νέες μορφές (εταιρείες ή συμπράξεις), υποστηριζόμενη απασχόληση και διαμονή στο σπίτι.

3. Ο σκοπός τής αγωγής κοινός για όλους (Α', 57-59) και ο όρος Ειδική Αγωγή απορρίπτεται. Δεκτός πλέον ως ανάγκη πρώτα των ΠΧΑ. [εργοδότης, οικογένεια, ΠΜΑ, ΠΧΑ, εκπαιδευτής κ. ά)

Μέσα στην κοινωνία των ανθρώπων ο καθένας δεν εκπροσωπεί το πλήρες δικαίωμα ως προς τα πάντα (παράδειγμα συνυπηρετούντες σε ένα πλοίο: Αριστοτέλης-Πολιτικά Γ', από Α', 62-65)

5. Η φιλοσοφία ενεργειών υπέρ ΠΜΑ δεν πρέπει να στηρίζεται στην ισότητα αλλά στην αναλογικότητα με συμπληρωματικότητα (π.χ. αθλητισμός), η οποία περιλαμβάνει (πριν ή παράλληλα): αποκατάσταση, προσαρμογή, επαναπροσαρμογή, εργονομικές διευθετήσεις, υποστηρικτική τεχνολογία κ. ά.)

Η ισότητα δεκτή μόνο για διεκδίκηση αγαθών: μόρφωση, ίσα-αναλογικά δικαιώματα, ίσες-συμπληρωματικές ευκαιρίες στη διαδικασία απόκτησης τού μαθησιακού αγαθού με συνδυασμό εξατομίκευσης, συνεκπαίδευσης, συνεργατικότητας (Α', 55, 57, Β', 305).

Τα προβλήματα των ΠΜΑ σύνθετα: κοινωνικό, παιδαγωγικό, ψυχολογικό χαρακτήρα (Α', 54)

Έρευνα στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας, διδακτορικής διατριβής καταγραφής, εισήγησης, εφαρμογής, εποπτείας, αξιολόγησης ορθής πρακτικής.

Η κατάργηση τής διάκρισης και τής διαφοράς πολλαπλασιαστικά οφέλη (Αμερικάνικο μοντέλο οικονομικής και ψυχολογικής θεώρησης).

10. Η σχολική, επαγγελματική, οικονομική και κοινωνική ένταξη όχι χωροταξική αλλά λειτουργική και ποιοτική, ξεκινώντας από τον αποϊδρυματισμό.

11..Η οργάνωση τής επαγγ/κής κατάρτισης και τού επαγγ/κού προσ/σμού (π.χ., ΠΝΥ υπάλληλος αεροδρομίου)

12. Η αναθεώρηση τού εργασιακού νομοθετικού πλαισίου και η νομική προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων.

Την Παιδαγωγική την ενδιαφέρει ή, ακριβέστερα, θα πρέπει να την ενδιαφέρει, πριν και πάνω απ' όλα, το Υποκείμενο τής μάθησης σε συνάρτηση με τον κοινό για όλους τους ανθρώπους στόχο τής αγωγικής διαδικασίας. Όμως κοινός για όλους τους ανθρώπους στόχος με τη χρησιμοποίηση «ίσων» για όλους μέσων σημαίνει διατήρηση του προβλήματος της διαφοράς, το οποίο δημιουργεί η ελλειμματική –ως προς τη στάση και τη δράση της– κοινωνία απέναντι στα Πρόσωπα με Αναπηρία (ΠΜΑ). Επομένως για την κάλυψη τού ελλείμματος είναι απαραίτητη η τήρηση ορισμένων αρχών όπως η αρχή τής **συμπληρωματικότητας**.

Στο πλαίσιο τής Ειδικής Αγωγής, μια μορφή συμπληρωματικότητας αποτελεί και η **συνεργατική διδασκαλία** (co-teaching). Η έννοια τής συνεργασίας με την προοπτική τής ένταξης και λειτουργικής ενσωμάτωσης τού μαθητή στην τάξη –η οποία αποτελεί προτύπωση και προπαρασκευή τής κοινωνικής λειτουργικής ένταξης και ενσωμάτωσης– προϋποθέτει τη συνεργασία δύο εκπαιδευτικών. Η συνεργασία αυτή, εφόσον είναι αρμονική, αφενός μεν καταργεί το ιεραρχικό σύστημα τού «κυρίαρχου» δασκάλου και τού «ακολουθούντος» δασκάλου και αφετέρου αποτελεί παράγοντα ένταξης αποφασιστικής σημασίας. Διότι «στη συνεργατική διδασκαλία τόσο ο δάσκαλος τού κανονικού σχολείου όσο και ο δάσκαλος τού ειδικού σχολείου βρίσκονται ταυτόχρονα στην τάξη, έχοντας μέσα σ' αυτή κοινές υπευθυνότητες για συγκεκριμένες εκπαιδευτικές διαδικασίες».

Στο πλαίσιο αυτό έχουμε καταμερισμό τής εργασίας και εναλλαγή ρόλων των δασκάλων, ομαδική εργασία, θέματα σχετικά, παράλληλα ή αλληλένδετα αλλά και θέματα αντιπαράθεσης, ενώ η έννοια τής αίθουσας διευρύνεται και δίδεται η ευκαιρία να δημιουργηθούν ισότιμες σχέσεις μεταξύ όλων των παιδιών, αλλά και νέο ενδιαφέρον από πλευράς γονέων.

Επίσης η έννοια τής συνεργασίας προβλέπει και τη συνεργασία μεταξύ μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και μαθητών «χωρίς ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες», καθώς και ΠΜΑ και «Προσώπων χωρίς Αναπηρία» (ΠΧΑ), καθόσον μάλιστα η διεύρυνση τού συνεργατικού σχεδιασμού μπορεί να συμβάλει στην ανάλυση των τρόπων ανάπτυξης ομαδικών συνεργατικών προσεγγίσεων για την εφαρμογή πρακτικών ένταξης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την κατ' αίσθηση αντίληψη τής λειτουργικής ένταξης και ενσωμάτωσης, ως αποτέλεσμα συνεργασίας ΠΜΑ και ΠΧΑ, μας δίνει ο αθλητισμός. Διότι ο αθλητισμός επιτυγχάνει να επηρεάζει και να κατευθύνει, άμεσα ή έμμεσα, τόσο τον αθλούμενο και τον θεατή, ως άτομα ή μέλη ομάδας, όσο και τους παράγοντες που εμπλέκονται σ' αυτόν ή τον χρησιμοποιούν. Έτσι κάθε αθλητικό γεγονός

αποτελεί φύσει και θέσει πομπό μηνυμάτων και γενικά έχει Ανθρωπαγωγική υπόσταση. Στο πλαίσιο αυτό «διδάσκει» διάφορες συμπεριφορές, και μάλιστα όχι πάντοτε θετικές.

Θεωρητικά τα θετικά στοιχεία είναι η *ευγενής άμιλλα*, η *ενίσχυση του χαρακτήρα των νέων*, η *«αφοσίωση σε ένα ιδεώδες ανώτερου τρόπου ζωής, η επιδίωξη της τελειότητας»* και σε κάθε περίπτωση (σύμφωνα με την έμπνευση του Κουμπερτέν από ένα κήρυγμα του επισκόπου της Πενσιλβάνια στους αγώνες του 1908) *αυτό που έχει σημασία είναι η συμμετοχή* [Organisation Internationale de la Francophonie (2004). *L' important, c' est de participer*. 28, rue de Bourgogne, 75007 Paris, σ. 8 και 12]. Όμως, όπως καθημερινά αποδεικνύεται ο στόχος είναι το ρεκόρ και η διάκριση –και μάλιστα παραθεωρώντας ή μη συνεκτιμώντας τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις που θα έχει για μεν τον αθλούμενο η με οποιονδήποτε τρόπο υπέρβαση των φυσικών δυνάμεων και αντοχών του, για δε τους υπολοίπους η λειτουργία των αρνητικών παραδειγμάτων του αθλητισμού. Γι' αυτό σε κάθε περίπτωση, και κυρίως στην περίπτωση της αθλητικής δραστηριότητας με στόχο τον πρωταθλητισμό, το πρωταρχικό μέλημα κάθε πλευράς θα πρέπει να είναι η μη επιβάρυνση του αθλούμενου. Άλλωστε, σε ό, τι αφορά στα ΠΜΑ, ας μην ξεχνάμε ότι η αφετηρία των Παραολυμπιακών βρίσκεται στη λειτουργική αποκατάσταση και όχι στον συναγωνισμό ή τον πρωταθλητισμό.

Έτσι, συγκρίνοντας τις Ολυμπιάδες με τις Παραολυμπιάδες θα μπορούσαμε σχεδόν να ταυτίσουμε τις συνιστώσες και τις προεκτάσεις τους. Όμως δεν θα πρέπει να μείνουμε στα κοινά χαρακτηριστικά. Διότι η εξομοίωση των προσπαθειών, των μέσων και των μηνυμάτων μπορεί να καταλήξει σε μια ταυτοποίηση με αποτέλεσμα η προσπάθεια των αθλητών με αναπηρία να είναι κάτι που αποτελεί μίμηση και άρα να μην είναι κάτι που εκπέμπει τα δικά του μοναδιαία διαχρονικά μηνύματα, όπως αυτά στα οποία αναφέρθηκαν οι εισηγητές, ως κατ' εξοχήν αρμόδια πρόσωπα.

Σ' αυτά ακριβώς τα μηνύματα των εισηγητών παρακαλώ να μου επιτρέψετε να προσθέσω το παράδειγμα της *συνεργατικής άθλησης*, το οποίο μας στέλνει ένα μήνυμα για συνεργατική κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση του ΠΜΑ. Το μήνυμα το εκπέμπει ο τρόπος με τον οποίο συνεργάζονται ο αθλητής με προβλήματα όρασης και ο χωρίς αναπηρία «συναθλητής - οδηγός» του ή ο «οδηγός» του στα αγωνίσματα των δρόμων και των αλμάτων, αντίστοιχα. Όσοι παρακολούθησαμε την Παραολυμπιάδα του 2004 είδαμε τα δύο πρόσωπα, δηλαδή τον αθλητή και τον οδηγό του, στα μεν αγωνίσματα των δρόμων να είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους με έναν υλικό «ελαστικό δεσμό» και να αγωνίζονται από κοινού ως ένα πρόσωπο για ένα σκοπό, στα δε αγωνίσματα των αλμάτων να βρίσκονται συνεχώς ο ένας απέναντι στον άλλο, με τον οδηγό έξω από το σκάμμα – στον ίδιο άξονα του

διαδρόμου τού άλματος– για να καθοδηγεί φωνητικά τον αθλητή. Στις εικόνες αυτές και τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις τους εμπερικλείεται, ίσως, και ολόκληρη η φιλοσοφία τού τρόπου τής λειτουργικής σχολικής, επαγγελματικής και κοινωνικής ένταξης και τής ποιότητας ζωής των ΠΜΑ.

Παίρνοντας λοιπόν αφορμή από τα παραδείγματα αυτά του αθλητισμού θέτω το ερώτημα: Μήπως ένα μήνυμα –ανάλογο με το διαχρονικό μήνυμα που ξεκίνησε από την αρχαία Ολυμπία πριν από 28 αι., ως ιερή εκχειρία, για να αναβιώσει και να συμπληρωθεί, πριν από ένα περίπου αι., με το Ολυμπιακό αξίωμα Citius, Altius, Fortius (γρηγορότερα, ψηλότερα, δυνατότερα), ταξιδεύοντας από τότε σε όλο τον κόσμο– είναι αυτό που θα πρέπει να φύγει από την Αθήνα σήμερα προς το Πεκίνο για να προστεθεί στα άλλα μηνύματα των Παραολυμπιακών και από εκεί όλα μαζί να ταξιδεύσουν σε όλο τον κόσμο; Δηλαδή το μήνυμα τής **συμπληρωματικότητας** με τη μορφή τής συνεργασίας ΠΜΑ και ΠΧΑ.

Μήπως δεν θα ήταν άτοπο αν το παλαιό μήνυμα —για γκρέμισμα μέρους των τειχών της πόλης τού Ολυμπιονίκη αναδιατυπωνόταν κάπως έτσι: **Κάθε ενέργεια συνεργατικής συμπληρωματικότητας γκρεμίζει ένα μέρος του τείγους που υψώνεται μεταξύ των ανθρώπων –ή απλούστερα– που δημιουργεί τη διαφορά;**

1. Η έννοια τής ζωής Π.Ζ. των Π.Μ.Α.
2. Συνιστώσες και οι προεκτάσεις τής Π.Ζ. των Π.Μ.Α. και πρότυπα τής Π.Ζ. των Π.Ν.Υ.
 - 2.1. Το περιβάλλον και οι επιδράσεις του
 - 2.2. Αγωγή υγείας, πρόληψη, λειτουργική αποκατάσταση κ.λπ.
 - 2.3. Ατομικά δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες
 - ΣΕΠ και αξιολόγηση
 - Εκπαίδευση και σχολική ζωή των Μ.Μ.Ε.Ε.Α.
 - Έρευνα
 - Εκπαίδευση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών και λοιπού επιστημονικού προσωπικού
 - Επαγγελματική ένταξη, υποστήριξη και ενσωμάτωση
 - Αναγνώριση τής αναγκαιότητας τής διεπιστημονικής προσέγγισης των ζητημάτων τής Π.Ζ. καθώς και τού ρόλου τής πολυεπιστημονικής ομάδας
 - Αποϊδρυματισμός
 - 2.11. Κοινωνική ζωή (ένταξη, δικτύωση, φιλίες, αυτόνομη διακίνηση και διαβίωση, ενσωμάτωση)
 - Ελεύθερος χρόνος και ψυχαγωγία
 - Γήρανση και Π.Ζ., κατ' οίκον φροντίδα, αυτοδιαχειριζόμενη

- κατ' οίκον φροντίδα, νομική προστασία κ.λπ.
- Υπηρεσίες (γενικές και ειδικές αρχές οργάνωσης και παροχής υπηρεσιών, εκπαίδευση επιστημονικού και επικουρικού προσωπικού υπηρεσιών)
- Πολιτική (γενική, οικονομική, κοινωνική, εκπαιδευτική, απασχόλησης, εθνική, ευρωπαϊκή)
- 2.16. Υποστηρικτική-βοηθητική τεχνολογία, υπηρεσίες υποστήριξης και συνοδευτικές υπηρεσίες
- 2.17. Μεθοδολογία αξιολόγησης τής ποιότητας ζωής
- 2.18. Σχεδιασμός, προτάσεις και εφαρμογές για τη βελτίωση και διασφάλιση τής ποιότητας, γενικά, και τής Π.Ζ. των Π.Μ.Α., ειδικά
- 2.19. Αλληλεπιδράσεις των παραγόντων που διαμορφώνουν την Π.Ζ. Πρότυπα τής Π.Ζ.
- 2.20. Πρόσωπα με Αναπηρία [Π., 1-3]
Αξιοποίηση τού κοινωνικού ρόλου των υπηρεσιών [Π., 4-6]
Πρότυπα τής Π.Ζ [Π., 6-9]
Π.Ζ.: Παράγοντας μετάβασης από την κανονικοποίηση στην ευαισθητοποίηση [Π., 9-11]
Πορεία προς την ενσωμάτωση [Π., 12-13]
3. Συνιστώσες και προεκτάσεις τής Επαγγ/κής εκπ/σης και κατάρτισης καθώς και τής επαγγ/κής ένταξης με γνώμονα την Π.Ζ. των ΠΝΥ
- 3.1. Εναλλακτικές, υποστηρικτικές, παράλληλες και προηγούμενες μορφές επαγγελματικής εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης
- 3.1.1. Εκπαίδευση και κατάρτιση (12)
- 3.1.2. Απασχόληση (15)
- Προτάσεις για την αναβάθμιση τής Ειδικής Επαγγελματικής Κατάρτισης ΣΕΠ και Αξιολόγηση (22)
- Μέθοδος ERTOMIS (24)
- (β) Μέσα αξιολόγησης και επιλογής για την επαγγελματική κατάρτιση προσώπων με νοητικά προβλήματα
- (γ) Ο ρόλος των εργοδοτών και των συντονιστών
- Αξιολόγηση εργασιακής ικανότητας
- 3.4. Επαγγελματική ένταξη, υποστήριξη και ενσωμάτωση (26)
- 3.4.1. Βασικές αντιλήψεις για την εργασιακή απασχόληση
- 3.4.2. Απόψεις των εργαζομένων για την προστατευόμενη απασχόληση
- 3.4.3. Απόψεις για την υποστηριζόμενη απασχόληση
- 3.4.4. Απόψεις για την απασχόληση σε κανονικό περιβάλλον (32)
- 3.4.5. Διασφάλιση τής ποιότητας στον τομέα τής εργασίας (34)
- 3.4.6. Μάθηση και εκπαίδευση μέσω τής επαγγελματικής απασχόλησης
- 3.4.7. Εφαρμογές τής Εργονομίας

3.4.8. Βασικές προϋποθέσεις επαγγελματικής ένταξης (38)

3.4.9. Τομείς στους οποίους η καλής ποιότητας εργασία μπορεί να συνεισφέρει στη συνολική Π.Ζ. (38)

3.4.10. Απόκτηση εργασιακών δεξιοτήτων (39)

3.4.11. Βελτίωση εργασιακού περιβάλλοντος (39)

3.4.11.1. Μια προσπάθεια βελτίωσης των σχέσεων με το εργασιακό περιβάλλον αποτελεί η εφαρμογή τής

μεθόδου

δομημένης και εξελικτικής ομαδικής συζήτησης

4. Επίλογος - Συμπεράσματα

5. Παραρτήματα